

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

Р О Б Е Р Т
МУЗІЛЬ

ЛЮДИНА
БЕЗ ВЛАСТИВОСТЕЙ

Том 3

Книга друга

Харків
«Фоліо»
2024

Частина третя
ДО ТИСЯЧОЛІТНЬОГО ЦАРСТВА
(ЗЛОЧИНЦІ)

1

Забута сестра

Коли надвечір того самого дня Ульріх приїхав до...* і вийшов з вокзалу, його очам відкрився широкий, схожий на мілку улоговину майдан, який в обидва боки розтікався вулицями, й картина ця ледве не боляче вразила його пам'ять; так буває в місцях, що їх ти вже не раз бачив і завжди забував.

«Запевняю вас, доходи скоротилися на двадцять відсотків, а життя на двадцять відсотків подорожчало; виходить — сорок відсотків!» — «А я вас запевняю, що шестиденні перегони — це подія, яка єднає народи!» Голоси ці лунали тепер у його вухах; то були голоси купе. Потім він досить виразно почув, як хтось сказав: «І все ж таки опера для мене — понад усе!» — «У вас це, либонь, — наче спорт?» — «Ні, захоплення». Він схилив набік голову, так ніби хотів витрусити з вуха воду. У потягу було повно людей, а їхати довелося довго; краплі спільної розмови, що просочилися в нього за всю дорогу, витікали назад. Серед радісного пожвавлення й поспіху, з яким прибулий натовп гунув з вокзальних дверей, наче з гирла труби, у майданний спокій, Ульріх перечекав, поки цей потік розпався на окремі краплини, і тепер стояв у вакуумній тиші, що настає вслід за гамором. І одночасно з неспокоєм у вухах,

викликаним такою обстановкою, завважив незвичний спокій перед очима. Усе видиме мало в цьому спокої чіткіші обриси, ніж будь-де, й коли він сягнув поглядом через майдан, то в другому його кінці цілком звичайні віконні рами на тлі блідого блиску шибок чорніли у вечірньому світлі так, немовби то були хрести Голгофи. І все, що на вулицях рухалося, відділялося від того, що на них позастигало, не так, як це буває в дуже великих містах. Те, що ворушилося, й те, що стояло на місці, тут вочевидь мало досить простору, щоб розширювати свою значущість. Ульріх звертав на це увагу, як то буває після розлуки, з певною цікавістю розглядаючи велике провінційне місто, де минуло кілька коротких, але малоприємних періодів його життя. У самій природі цього міста було, як він добре знав, щось безрідно-колоніальне. Одна з прадавніх гілок німецького бюргерства, яка кілька сторіч тому потрапила на слов'янську землю, тут захиріла, й тепер про неї нагадувало мало що, крім небагатьох церков та прізвищ; і від колишньої резиденції земського зібрання, чим це місто стало згодом, також не лишилося майже нічого, крім мальовничого палацу, який ще зберігся; але в добу абсолютного правління на цю минувшину осіло щільне напластуння імператорського намісництва з його центральними представництвами в провінції, народними школами старшого ступеня й вищими школами, з казармами, судами, в'язницями, резиденцією єпископа, танцювальною залою, театром і всіма причетними до всього цього людьми, а також із торговцями й ремісниками, яких ті люди за собою привели, внаслідок чого врешті розвинулася ще й промисловість, бо вслід за тими першими й другими прийшли й підприємці, чії заводи й фабрики, стіна до стіни, заповнили передмістя і за наступних поколінь впливали на долю цього куточка землі дужче, ніж будь-що. Це місто

мало історію, мало воно й власне обличчя, але на ньому очі не пасували до рота, а підборіддя — до волосся на голові, і все тут було позначене слідами бурхливого, але внутрішньо порожнього життя. Можливо, за якихось виняткових особистих обставин усе це справляло благодатний вплив на щось надзвичайне й незвичне.

Щоб висловитись якомога лаконічніше й бездоганніше, можна сказати: Ульріх відчував якусь «порожнечу душевного наповнення», де людина губиться так, що в неї починає нестримно буюти уява. У кишені в нього лежала дивна телеграма від батька, й Ульріх знав її напам'ять. «Даю тобі знати про свою смерть» — велів сповістити йому старий добродій (чи краще сказати «сповіщав»? Адже саме на це вказував і підпис: «Твій батько»). Його превосходительство, дійсний таємний радник у серйозні хвилини ніколи не жартував; таке химерне формулювання було збіса логічне, адже звістку готував синові він сам, коли, очікуючи власної смерті, писав чи диктував цей текст, волюючи, аби створений у такий спосіб папір набрав чинності тієї миті, коли він випустить дух. Точніше змалювати ситуацію, мабуть, і не можна було, й усе ж від цього дійства, де сучасне намагалося заволодіти майбутнім, дожити до якого вже не могло, відгонило лиховісним трупним духом злісно зітлілої волі!

Розмірковуючи про цей вчинок, що за якоюсь асоціацією нагадував йому просто-таки вмисне неврівноважену вдачу невеличких містечок, Ульріх не без тривоги подумав про свою заміжню сестру, яка мешкала в провінції і з якою він, мабуть, за кілька хвилин побачиться. Він думав про сестру ще в дорозі, бо знав про неї небагато. Час від часу з батьковими листами до нього доходили звичайні сімейні новини, як-от: «Твоя сестра Аґата вийшла заміж». Те повідомлення доповнювали подробиці, бо поїхати тоді

додому Ульріх не зміг. А десь за рік він уже дістав звістку про смерть молодого сестриноного чоловіка; а років, якщо йому не зраджувала пам'ять, за три надійшло повідомлення: «Твоя сестра, мені на втіху, вирішила знову вийти заміж». На цьому другому весіллі п'ять років тому він побував і бачив сестру кілька днів, але пригадував лише, що ті дні були наче велетенське колесо із суціль білих шат, яке безперервно крутилося. Пригадував він і сестриноного чоловіка, який йому не сподобався. Аґата мала тоді, здається, двадцять два роки, а сам Ульріх — двадцять сім, бо саме тоді він дістав докторський ступінь; отже, тепер його сестрі двадцять сім, і відтоді він жодного разу з нею не бачився й не листувався. Він пригадував тільки, що згодом батько не раз писав: «На жаль, подружнє життя у твоєї сестри, схоже, не завжди складається так, як могло б складатися, хоча чоловік її — прекрасна людина». Траплялося читати й таке: «Недавно мене вельми потішили успіхи чоловіка твоєї сестри Аґати». Принаймні про такі речі писав батько в своїх листах, яким Ульріх, на жаль, ніколи не приділяв належної уваги; але один раз — Ульріх добре пам'ятав про це й досі — з несхвальним зауваженням щодо Аґатиної бездітності батько пов'язав сподівання, що донька все ж таки задоволена своїм шлюбом, хоч її вдача, мовляв, ніколи й не дасть їй це визнати. «Цікаво, який у неї тепер вигляд?» — подумав Ульріх. Їхній старий батько, який так турботливо повідомляв кожному з дітей про другого, мав одну характерну рису: обох їх він у ще зовсім маленькому віці, відразу після смерті їхньої матері, спровадив з дому; виховувалися вони в різних закладах, окремо одне від одного, й Ульріхові через його погану поведінку часто не дозволяли поїхати на вакації додому, тож сестру він уже, по суті, від самого дитинства, коли вони, до речі, дуже любили одне одного, так до пуття й не бачив,

якщо не брати до уваги одного-однісінького, але досить тривалого побачення, коли Агата мала десять років.

Ульріх не бачив нічого дивного в тому, що за таких обставин вони з Агатою й не листувалися. Та й про що вони одне одному писали б? Коли Агата вийшла заміж уперше, він, як тепер пригадував, був лейтенантом і після поранення на дуелі лежав у шпиталі. Господи, яким же він був віслюком! І то не одним, а, по суті, кількома різними віслюками одразу! Бо йому саме спало на думку, що ота лейтенантська пригода з пораненням тут ні до чого: скоріше за все він був тоді вже майже інженером і мав «важливі справи», того ж і не зміг приїхати на те сімейне свято! А про сестру він почув згодом, що вона дуже кохала свого першого чоловіка. Ульріх уже не пригадував, від кого про це довідався, але що, зрештою, означає: «Вона дуже кохала»?! Просто так кажуть. Агата знову вийшла заміж, і другого її чоловіка Ульріх не міг терпіти. Що-що, а це він знав напевно! Не любив він того чоловіка не лише через особисте враження від нього, але й за кілька його книжок, які він, Ульріх, прочитав, і дуже ймовірно навіть, що саме після того не зовсім випадково про сестру забув. Учинив він не зовсім гарно; однак мусив зізнатися собі, що навіть за минулий рік, коли скільки всього передумав, про сестру жодного разу не згадав, як не згадав про неї й після звістки про батькову смерть. Але на вокзалі він поцікавився у старого слуги, який його зустрів, чи приїхав уже зять, і зрадів, почувши, що професора Гагауера очікують аж на сам похорон, і хоч до похорону лишалося днів два-три, не більше, цей час видався йому самотництвом із необмеженим терміном, який він проведе тепер із сестрою так, неначе вони — найрідніші люди на світі. І марно він питав би себе, який тут зв'язок; мабуть, думка про «незнайому сестру» була однією з тих розлогих абстракцій, де знаходять

собі місце багато почуттів, котрі ніде не бувають доречні по-справжньому.

Розмірковуючи про все це, Ульріх повільно входив до знайомого чужого міста, що поставало перед ним. Валізи, до яких він перед самим від'їздом позапихав іще досить чимало книжок, повіз із собою в бричці слуга, який його зустрів; Ульріх пам'ятав цього старого ще з дитинства, той поєднував обов'язки швейцара, мажордома й університетського служника так, що з роками їхні внутрішні межі просто розмилися. Очевидно, саме цьому скромно-замкненому чоловікові Ульріхів батько й продиктував телеграму про свою смерть, і тепер ноги Ульріха здивовано і з приємністю ступали дорогою, що вела їх додому, а його почуття жваво й зацікавлено вбирали ті свіжі враження, якими зачудовує, розростаючись, будь-яке місто, коли ти вже давно його не бачив. У певному місці, яке ноги Ульріха пригадали раніше, ніж він сам, вони разом з ним звернули з головної вулиці, й невдовзі він опинився у вузькому провулку, утвореному лише двома парковими мурами. Навскоси перед Ульріхом стояв невисокий двоповерховий будинок з мезоніном, збоку від нього — стара конюшня, і, все ще притискаючись до паркового муру, виднілася невеличка хатина, де жили слуга з дружиною; хатина мала такий вигляд, немовби геть старий господар будинку, попри всю свою довіру до цих двох, відсунув їх від себе якомога далі, але й від світу все ж відгородив своїми мурами. Ульріх у задумі ступив до замкненого входу в парк і постукав великим залізним кільцем, яке висіло там замість дзвоника на низенькій, почорнілій від старости хвіртці; але цієї миті надбiг слуга й виправив його помилку. Вони мали повернутись, обiйшовши мур, до головного входу, де спинилася бричка, й аж коли Ульріх побачив перед собою щiльно замкненi дверi будинку, йому спало на думку, що

сестра не зустріла його на вокзалі. Слуга повідомив йому, що в ласкавої пані мігрень і після сніданку вона пішла до своєї кімнати, звелівши збудити її, коли приїде пан доктор.

— І часто в моєї сестри буває мігрень? — поцікавився далі Ульріх і відразу пошкодував, що поставив таке недотепне запитання, бо воно виказало його відчуженість цьому старому чоловікові, в батьківському домі своїй людині, й торкалося сімейних взаємин, про які краще мовчати.

— Молода пані звеліла подати чай за півгодини, — відповів добре вишколений старий із шанобливо-непроникним обличчям слуги, яке обачливо запевняло; він не розуміє нічого, що не входить до його обов'язків.

Ульріх мимоволі звів очі вгору на вікна, припускаючи, що там, можливо, стоїть Агата й спостерігає за його приїздом. «Цікаво, чи приємна вона людина?» — спитав він себе й невдоволено констатував, що коли вона йому не сподобається, то перебування тут буде досить обтяжливе. Щоправда, те, що вона не зустріла його з потяга й не вийшла до дверей, викликало в нього деяку довіру й свідчило про певну однаковість у ставленні одне до одного, бо, якщо казати відверто, квапитися йому назустріч було б так само безглуздо, як коли б він, щойно переступивши поріг, кинувся до батькового смертного одра. Тож він звелів переказати, що буде готовий за півгодини, і трохи дав собі лад. Йому приготували кімнату нагорі, в мезоніні; це була колишня його дитяча кімната, вона нагадувала мансарду, але тепер її обстановку по-чудернацькому доповнювали сякі-такі меблі, наспіх зібрані вочевидь задля зручності дорослих. «Мабуть, поки мрець іще в будинку, розміститися по-іншому не вийде», — подумав Ульріх, влаштовуючись серед руїн свого дитинства — хоч і не без труднощів, та все ж із досить приємним відчуттям, що підіймалося, мов туман із цього ґрунту. Ульріх почав перевдягатись,

і йому спало на думку взяти схожий на піжаму домашній костюм, який трапився на очі, коли він розпаковував речі. «Могла б вийти вже бодай у самому будинку й привітатися!» — промайнуло в нього, і в цьому його недбалому виборі костюма було трохи осуду, хоча відчуття, що для такої поведінки сестра має, либонь, якусь причину, яка йому сподобається, — відчуття це не минало, надаючи його перевдяганню трохи тієї шанобливості, яка полягає в невимушеному вияві довіри.

Ульріх одяг простору, в чорно-сіру кратку м'якововну піжаму, що дуже нагадувала костюм П'єро й щільно облягала лише зап'ястки, щиколотки на ногах і талію; він любив цю піжаму за її зручність, яку після тривалої поїздки й безсонної ночі тепер з приємністю відчував, спускаючись сходами. Та коли він ступив до кімнати, де на нього вже чекала сестра, власне вбрання його глибоко вразило, бо із загадкової волі випадку опинився перед гінким, білявим П'єро в костюмі у сірі й іржаво-бурі смужки та кратки ніжних відтінків, — П'єро, який, на перший погляд, був дуже схожий на нього самого.

— А я й не знала, що ми з тобою близнюки! — сказала Агата, і її обличчя весело просіяло.

2

Довіра

Вітаючись, вони не поцілувались, а просто доброзичливо стали одне перед одним, потім кожне відступило трохи назад, і Ульріх роздивився сестру краще. Зростом вони пасували одне одному. Коси в Агати були світліші, ніж чуб у нього, але її суха й духмяна шкіра нагадувала його шкіру — єдине, що йому подобалось у власному тілі.

Груди її не розпливались, а були наліті й пружні, і руки й ноги в сестри, здавалося, мали ту видовжено-вузьку веретеноподібну форму, яка поєднує в собі природну працездатність з красою.

— Сподіваюся, твоя мігрень минула, принаймні слідів її вже не видно, — сказав Ульріх.

— Ніякої мігрени в мене не було, я звеліла сказати тобі так, просто щоб уникнути зайвих пояснень, — відповіла Агата. — Бо нелегко було б повідомити тобі через слугу річ куди складнішу: на мене найшли лінощі. Я спала. Я звикла лягати тут спати, тільки-но випадє вільна хвилинка. Я взагалі ледача — мабуть, від розпачу. Та коли почули, що ти приїдеш, сказала собі: «Сподіваюся, тепер я вже востаннє така, мов сонна муха», — і мене знову схилило на сон — оздоровчий, так би мовити. А слугі я, гарненько поміркувавши, назвала все це мігренью.

— А зі спортом ти не дружиш зовсім? — поцікавився Ульріх.

— Трохи граю в теніс. А загалом я спорт ненавиджу.

Поки вона розповідала, він ще раз роздивився її обличчя.

Воно видалося йому не дуже схожим на його власне; та, мабуть, він помилявся, можливо, воно було схоже на його обличчя, як постель на гравюру на дереві, тож різниця в матеріалах приховувала від ока збіги в лініях і площинах. Це обличчя чимось викликало в нього тривогу. За хвилину Ульріх збагнув: просто він не може сказати, що воно виражає. В її обличчі бракувало того, що зазвичай дає змогу судити про людину. Це було обличчя, сповнене змісту, але воно не мало нічого підкреслено-виразистого, нічого такого, з чого загалом складаються характерні риси.

— Як вийшло, що ти вдяглася так само, як я? — спитав Ульріх.

ЗМІСТ

Частина третя ДО ТИСЯЧОЛІТНЬОГО ЦАРСТВА (ЗЛОЧИНЦІ)

1. Забута сестра.....	3
2. Довіра	10
3. Ранок у жалобному будинку	25
4. «Мав я колись товариша...»	37
5. Вони чинять несправедливо	47
6. Старий добродій нарешті знаходить спокій	57
7. Від Клариси надходить лист	62
8. Сім'я вдвох	67
9. Агата, коли вона не може розмовляти з Ульріхом	81
10. Відвідини шведського земляного укріплення тривають далі. Мораль іще одного кроку	92
11. Святі бесіди. Початок	111
12. Святі бесіди. Мінливе продовження	121
13. Ульріх повертається, і генерал доповідає йому про все, що він пропустив	148
14. Новеньке у Вальтера з Кларисою. Постановник і його глядачі	161
15. Заповіт	179
16. Зустріч із Діотиминим чоловіком-дипломатом	193
17. Діотима взялася за інше читиво	205
18. Моралістові важко дається написати листа	221
19. Гайда до Моосбругера!	230
20. Граф Ляйнсдорф бере під сумніви власність і освіченість	247

21. Кинь усе, що маєш, у вогонь — аж до черевиків	264
22. Від критики Конятовського на теорему Данієллі до гріхопадіння. Від гріхопадіння до загадки сестринських почуттів	283
23. Бонадея, або Повернення.	303
24. Аґата вже справді тут	323
25. Сіамські близнюки.	333
26. Весна в городі	348
27. Невдовзі генерал Штум відкриває Аґату для товариства	378
28. Надміру веселоців.	387
29. Професор Гаґауер береться за перо.	402
30. Опісля Ульріх з Аґатою шукають причину	413
31. Аґата хоче накласти на себе руки і знайомиться з одним чоловіком	425
32. Тим часом генерал привозить Ульріха й Кларису до божевільні	442
33. Божевільні вітають Кларису	449
34. Назріває велика подія. Граф Ляйнсдорф і річка Інн.	473
35. Назріває велика подія. Урядовий радник Мезерічер	476
36. Назріває велика подія. Заразом трапляються давні знайомі	485
37. Порівняння	503
38. Назріває велика подія. Але ніхто цього не помічає	515

З ОПУБЛІКОВАНОГО ПОСМЕРТНО

39. Після знайомства.	543
40. Доброчинець	549
41. Брат і сестра другого ранку.	559
42. Небесною драбиною до чужої оселі	567
43. Доброчинець і ледащо. Але ще й Аґата	573

44. Серйозна розмова	583
45. Починається низка дивовижних подій	596
46. Місячне сяйво вдень	604
47. У світі людей	617
48. Погляди на значуще й початок розмови про це.	627
49. Розмови про кохання	636
50. Труднощі там, де їх не шукають	638
51. Кохати не просто	642
52. Подих літнього дня	655